

СОЦІАЛЬНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТА

ОЛЕКСАНДР ДЖУРА,

доктор філософських наук, професор, директор Буриштинського енергетичного коледжу
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

У статті досліджується проблема формування індивіда через призму об'єктних та суб'єктних чинників; аналізується залежність реалізації суспільних законів від рівня саморозвитку суб'єкта. Показано, що визначення його особистісної суб'єктивності відбувається в процесі соціальної активності за умови необмежених форм організації виробничих відносин. Примусовий характер діяльності перешкоджає соціальній детермінації становлення суб'єкта, унеможливаючи його прагнення довідатись про власне незнання.

Ключові слова: становлення суб'єкта, саморозвиток суб'єкта, соціальна детермінація, суб'єктивність індивіда, тоталітарна антропність.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Ефективність діяльності суб'єкта залежить від міри його розвитку. Актуальним показником цього розвитку є культура, котра проявляється в здатності суб'єкта перетворити об'єктивні й суб'єктивні умови на умови власного розвитку. Суть цієї проблеми - у визначенні міри впливу соціального суб'єкта на процес реалізації суспільних законів, а також у залежності сили й глибини цього впливу від тих специфічних характеристик, які зумовлюються рівнем саморозвитку суб'єкта. Тому філософи й соціологи ґрунтовно досліджують предметнення закономірних відносин у суспільній діяльності, намагаючись осмислити ті соціальні механізми, завдяки яким людина стає суб'єктом і рушійною силою реалізації суспільних законів і, зрештою, суб'єктом та рушійною силою всього суспільно-історичного процесу [1-5]. З огляду на це актуальним видається вивчення соціальної детермінації становлення суб'єкта. Ця проблема досліджується в статті крізь призму об'єктивних і суб'єктивних чинників формування індивіда.

Мета статті полягає у дослідженні впливу соціального суб'єкта на процес реалізації суспільних законів в цілому та суспільно-історичного процесу зокрема. Автор зосереджується на проблемі прояву суб'єктивності індивіда як рушійної сили через призму суспільних відносин та умов, у яких він діє, а також розкриває сутність діяльнісного принципу у його протиставленні до тоталітарної антропності.

Виклад основного матеріалу. Абстрагування від соціального суб'єкта в розумінні дії суспільних законів має як наслідок "знелюднення" історії суспільства, анонімну інтерпретацію останньої, що веде до спотвореного трактування як природи самого суспільства, так і його розвитку. Історичний процес здійснюється живими людьми, конкретними особами, і в цьому плані він глибоко індивідуальний. Поза людиною неможливо зрозуміти глибинні джерела розвитку суспільства, уявити історію як результат людської діяльності. Суспільні закони реалізуються передусім через систему суспільних відносин і з її допомогою в самій діяльності. Суспільні відносини, що реалізуються через певну соціальну структуру суспільства, об'єктивно формують внутрішню

логіку поведінки людей, певні спільності яких утворюють соціальний суб'єкт.

Таким чином, на рівні соціально-історичних спільностей формується конкретно-історична система суспільних відносин, носієм яких є соціальний суб'єкт. Ці відносини - внутрішня соціальна якість суб'єкта.

У структурі детермінант суспільних процесів особливе місце належить соціально-історичному суб'єкту, оскільки йдеться про такого носія історичної дії, соціальної активності, який завжди має конкретно-визначений характер, тобто є одночасно й елементом певної соціальної системи, і продуктом попереднього культурно-історичного процесу. Поза історичними обставинами його формування та діяльності не можна зрозуміти природу суб'єкта [1, с. 78].

Соціально-історичний суб'єкт вирізняється особливим типом діяльності, спілкування, самосвідомості. Він є соціально-історичною спільністю, що займає особливе місце в соціальній структурі суспільства. Це дає йому можливість створювати цілісну систему свого виробництва та відтворення, відповідну форму суспільної організації.

Підкреслюючи роль індивідів, їх діяльності в процесах соціальної детермінації, слід зазначити, що як суб'єкти історичного процесу, котрий розглядається як закономірний, індивіди виступають лише у своїх суспільних взаємозв'язках. Саме соціальність робить індивідів суб'єктами історичних змін, бо як такі суб'єкти вони діють у межах відносно стійких соціальних спільностей, суспільства чи людства в цілому. Усі ці спільності за своїми суб'єктивними характеристиками, безумовно, не тотожні характеристикам окремих індивідів. Особистісний вияв суб'єктивності похідний від сутнісних надіндивідуальних характеристик суспільного цілого. Яке місце належить індивіду в суспільному процесі, яка міра його суб'єктивності, яким способом, через яку систему взаємозалежностей він включається в процес реалізації суспільних закономірностей - усе це залежить від типу соціальної організації, характеру тих суспільних відносин, у яких він діє.

Ставлення людини до предметного світу в культурі не є ставленням ізольованого, суверенного

індивіда. Воно зумовлює не тільки виокремлення, що породжує індивідуальну форму буття суб'єктивності, але й спілкування індивідів між собою. Це ставлення визначає як зміст, так і форму прояву суб'єктивності індивіда, міру присвоєння ним суб'єктивності соціально-історичного суб'єкта даного типу суспільства. На основі створеної минулими поколіннями культури, у межах функціонуючих соціальних структур епохи і розгортається онто- й філогенез людської суб'єктивності як на рівні суспільства в цілому, так і на рівні індивіда.

Поряд зі створенням нових умов людського існування модифікуються й попередні об'єктивні умови, які виявилися залученими в орбіту діяльності історичного суб'єкта. Багаторазово змінюючись під впливом постійно здійснюваної діяльності в її живій, актуальній та опредметненій формі, умови виступають як та сторона соціального простору, без якої неможлива самодіяльність суспільного суб'єкта. Діяльність соціального суб'єкта чи, інакше кажучи, суб'єкт, що проявляється в діяльності, відображає вплив людей на об'єктивні умови, розгортання закономірного історичного процесу. Суб'єктивний фактор у цьому плані - невід'ємний атрибут. Крім того, як прояв різних форм живої людської діяльності, він постає реальним фактом історії суспільства, його ключовою і творчою силою. Без його дії не можна говорити ні про соціальні процеси, ні про дію суспільних законів. Діяльність соціального суб'єкта є сутнісною рушійною силою суспільно-історичного процесу.

Феномен суб'єктивності випадає із природного "речового" ряду [2, с. 327]. Будучи позбавленим власних матеріальних якостей (просторовості, подільності тощо), він одночасно може використовувати як провідники своєї дії будь-які речові властивості. Головне тут полягає в тому, що відносно суб'єктивності принципово неможливо вказати на сукупність зовнішніх причин, що її породжують, її природа та специфічна відмінність полягають саме в здатності до "самоспричинення" та "самообумовленості". Об'єктивне й суб'єктивне мають бути розглянутими як сутнісні визначення різних сторін суб'єкта. Об'єктивне в цьому плані може бути охарактеризоване як функціональна властивість предметів природи, що певним чином включені суб'єктом у сферу своєї діяльності. Природний предмет набуває в процесі взаємодії із суб'єктом нової, соціальної форми буття, стає засобом задоволення певних потреб. У цій якості цей предмет має спільну історію із самим суб'єктом. Розвиток суспільного виробництва означає одночасно історичний розвиток не тільки суб'єкта, але й об'єкта.

Суб'єктивність як сутнісне визначення суб'єкта виражає специфічну, соціальну за своїм походженням і змістом активність, що проявляється в його свідомій практичній і пізнавальній діяльності, у виборі об'єктів, мети та засобів, способів їх перетворення, у характері організації самої діяльності, способу включення в неї суб'єкта. Заслугує на увагу й те, що характеризує суб'єктивність як змістовний результат історії. Відображаючи активність суб'єкта як рушійної сили історичного процесу, суб'єктивність концентрує в собі ті його властивості, які постають підсумком його участі в культурно-історичному процесі й відображають стан суб'єкта як продукта певного типу соціуму [3, с. 72].

Звідси стає зрозумілою залежність ефективності

діяльності суб'єкта не тільки від міри зрілості суспільних відносин, а й від ступеня та форми освоєння ним культурної спадщини [4, с. 159]. Саме цими обставинами можна пояснити своєрідність процесу реалізації загальних закономірностей суспільного розвитку в суспільствах, що перебувають на одній стадії розвитку. Цю обставину слід враховувати, визначаючи міру готовності соціально-історичного суб'єкта до вирішення необхідних суспільних проблем, відповідність його ментальності обраним цілям і засобам їх реалізації.

Таким чином, лише в діяльності соціального суб'єкта та через його посередництво реалізуються суспільні закони. Адже всі існуючі структури є об'єктивними структурами соціального суб'єкта та його практичної діяльності, у розгортанні якої суспільні відносини не тільки репродукуються, а й певною мірою творяться. Саме дія суб'єкта є функціонально активним началом процесу реалізації суспільних законів, внутрішнім імпульсом людської історії. Через свої характеристики ця дія визначає і зміст історичного процесу.

Діяльність суб'єкта завжди має свої історичні особливості, що суттєво залежать від характеру зв'язків між індивідами, котрі входять у структуру суб'єкта. Організаційні структури суб'єкта, система соціально-інтегруючих зв'язків суттєво відрізняють одну соціальну спільність від іншої. Форми соціальної організації, механізми цілепокладання, рівень розвитку самосвідомості надають конкретної визначеності способу детермінації. Як уже зазначалося, індивід включається в процес детермінації тільки через системну діяльність спільності, котра є "результуючою" індивідуальних і групових дій, причому спосіб "результування" залежить від системних характеристик спільності [5, с. 157].

Умови й засоби діяльності також включаються в процес детермінації суспільного розвитку опосередковано. Це опосередкування здійснюється через механізм привласнення та суспільного розподілу праці, що закріплені в соціальній структурі суспільства. Як свідчить історичний досвід, там, де домінують зовнішні, примусові форми організації суспільної діяльності, переважають стихійні форми соціальної детермінації. Стихійність проявляється насамперед у недобровільно здійснюваному, нав'язуваному, примусовому характері діяльності індивідів. Для індивіда ця діяльність постає як суспільно-детерміноване, визначене соціальними обмеженнями коло обов'язків. Необхідність же постає як зовнішня доцільність.

При цьому зовсім необов'язково йдеться про засоби насильницько-вольового впливу. Зазначене є породженням такого змісту трудового процесу, коли він зведений до засобу забезпечення найнеобхідніших життєвих потреб. Стихійність проявляється в обмеженні передусім свободи людини у виборі місця в суспільному розподілі праці, у пануванні над волею людини зовнішньої, примусової організації. Фактично стихійність - це породження діяльності специфічного соціального суб'єкта, що діє всередині обмежених виробничих відносин [6].

На сучасному етапі суспільного розвитку людство вже не може діяти, не враховуючи необхідності узгодження виробничих процесів, що виходять на новий рівень складності та масштабності, з вимогами цілісної соціальної системи, процесами регулювання природокористування тощо. Це вимагає, у

свою чергу, здійснення переходу до нового історичного механізму реалізації об'єктивно необхідних, закономірних зв'язків суспільного життя.

Стихійні механізми регуляції суспільних процесів лише незначною мірою опосередковуються виробленими в процесі суспільного розвитку культурно-історичними засобами регуляції та управління суспільними діями (насамперед політико-правовими та ідеологічними). Зрозуміло, це не відповідає потребам виробництва та відтворення соціально-історичного суб'єкта, який має тенденцію до глобалізації, створення міжтемічних спільностей, подолання внутрішніх антагонізмів. Ідеться про формування реальних передумов становлення такого соціально-історичного суб'єкта, котрий все більшою мірою зніматиме у своєму розвитку неорганізовані, стихійні типи детермінації історії.

Однак зазначена проблема ускладнюється неоднозначністю творчої діяльності людини, наприклад, якщо розглядати її в аспекті антропного принципу. Приймаючи констатацію М. Ожевана про поширення сьогодні "тотального антропного принципу" [7, с. 127], можна побачити, що вона спирається на продовження процесу праксеологізації філософії та утилітаризації світогляду, освіти, науки, культури, яка була започаткована упровадженням діяльнісного принципу у філософії Гегеля у формі критики споглядальної концепції пізнання. У межах тотальності антропного принципу "люди виявляються позначеними результатом своїх власних дій у стосунках зі світом і через свою діяльність над ним. Діючи, люди перетворюють; перетворюючи, вони створюють реальність, яка обумовлює їхній спосіб діяльності. Отже, неможливо дихотомізувати людські істоти й світ, оскільки вони не можуть існувати окремо одне від одного" [8, с. 113]. Саме таку діяльність і називають революційною. Про подібний стан М. Бердяєв слушно зауважував: "Для революціонера немає розділення сфер, він не допускає дроблення, не допускає автономії думки по відношенню до дії та автономії дії по відношенню до думки" [9, с. 87].

М. Бердяєв переконливо демонструє, що такий синкретизм тоталітарної антропності нагадує світовідчуття дикуна, який сприймає світ як щось "Єдине", у якому він має реалізувати своєю одиничною дією вищу волю, уникаючи протиставлень своєї і цієї "вищої" волі. Іншими словами, тоталітарність є невід'ємною рисою суспільства таких "дикунів". При цьому основою конкретного волевиявлення окремої людини, яка синкретизує існування думки і дії, стає емоційно-чуттєве сприйняття реальності, наприклад, так зване "класове почуття пролетаріату".

Відповідно до зазначеного зв'язку антропологічного підходу з діяльнісним підходом М. Ожеван укажує: "Антропні принципи в науці, ідеї самоорганізації в синергетиці, концепція глобальної еволюції - усе це ознаки раціональності неklasичного (постнеklasичного) типу, яка не може дозволити собі таку "розкіш" як ігнорування внутрішнього суб'єктивного світу людини" [7, с. 127].

Однак, на нашу думку, якщо спосіб існування людей (культуру) підводити під указану тоталітаризацію антропного принципу, тоді виявиться, що, наприклад, наукове пізнання має бути вилучене з культурного буття, а відповідно - зі сфери освіти.

Справа в тому, що наука існує як реалізація активного ставлення людини до реальності, яка виявила свою об'єктивність. Тобто реальність, яка дихотомізувалася на культурне й природне буття,

суб'єктивне й об'єктивне, позаантропну й антропну дійсність. Методологічні роз'яснення відмінності науки як носія класичної раціональності від науки неklasичного та постнеklasичного типу раціональності (В. Стьопін) принципово не можуть обійти проблеми об'єктивності, оскільки у випадку її зняття зникає феномен науки взагалі. Тому науки, що перебуває у відношенні до об'єкта пізнання та творчо шукає істину, у межах тоталітарної антропності бути не може.

Світ дії "тотального антропологічного принципу" є дійсність, у якій, якщо використати думку Платона, наведену в "Бенкеті" у вигляді промови Сократа, мають жити Боги, а не люди. Боги є всезнаючими, а люди здатні дізнаватися про своє незнання. Пізнання абсолютно знаючому не потрібне. Воно потрібне лише тому, хто знає про своє незнання, здійснює мислення, а не визначену символами технічну дію. Відповідно діяльнісний та антропний принципи, що визначають реальність, яка обумовлює цілісний спосіб буття людини, по відношенню до об'єктивного, сфери наукових інтересів, є незастосовуваними тотальним чином.

Дж. Оруелл досить вдало підмітив, що "у багатьох примітивних народів вірші складаються усім загалом людністю. Один починає імпровізацію, частіше за все підігруючи собі на музичному інструменті, інший вступає зі своїм реченням чи римом, коли перший замовкає, і так продовжується доти, доки не виникне пісня чи балада, яка не має конкретного автора" [10, с. 282]. Аналогічно можна розглядати "примітивну науку", яку створюють колективним чином шляхом підлабуництва групи перед керівником та замовником, де творча уява особистості обмежена вимогами уяви "іншого", а не осмисленням об'єктивності проблеми (усвідомлення свого незнання). "...Ми знаємо..., що творча уява, подібно до деяких диких тварин, не бажає розмножуватися за ґратами" [10, с. 285]. Без творчості починає культивуватися комбінаторна практика вирішення задач за допомогою популяризаторської обізнаності в досягненнях інших науковців, а не новаторським вирішенням проблем на основі усвідомлення специфіки свого власного незнання, осмислення унікальності вирішеної задачі.

У межах указанного контексту можна погодитися з П. Фрейре, що саме критична свідомість, критичне мислення, критична рефлексія феноменів свідомості руйнує творчим ставленням до світу його теологічне сприйняття [8, с. 113-115], оскільки уможливує усвідомлення наявності незнання як прояв об'єктивності, можливості унікального ставлення до світу. Однак принагідно виникає інша проблема, яку інтуїтивно багато хто виявляє, але не перетворює на предмет уваги та осмислення. Справа полягає в тому, що реально жити у світі, яким опікується наука і філософія, неможливо. Незнання як усвідомлений феномен виникає там, де результати активної діяльності людини є принципово непередбачуваними, а тому, за наявності знання проблеми, сенсу активно проявляти практичну життєдіяльність, цілеспрямовано діяти не може бути.

Отже, підсумовуючи усе вищесказане, доходимо **висновку**, що реалізація суспільно-історичних законів повною мірою залежить від рівня саморозвитку індивіда як соціального суб'єкта, що займає чільне місце в системі суспільних відносин. Визначення його особистісної суб'єктивності відбувається в процесі соціальної активності за умови необме-

жених форм організації виробничих відносин. Примусовий характер діяльності перешкоджає соціальної детермінації становлення суб'єкта, унеможливаючи його прагнення довідатись про власне незнання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бердяев Н. А. Философия свободы. Смысл творчества / Н. А. Бердяев. - М., 1989.
2. Поппер К. Открытое общество и его враги : в 2-х тт. / К. Поппер. - М., 1992. - Т. 2.
3. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм. - М., 1992.
4. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность / А. Шопенгауэр. - М., 1992.
5. Диалектика объективного и субъективного в исто-

рическом процессе и социальном познании. - Ленинград, 1985.

6. Луман Н. Тавтология и парадокс в самоописаниях современного общества / Н. Луман // Социологос. Социология. Антропология. Метафизика. - М., 1991. - Вып. 1.

7. Ожеван М. Фундаментальный характер випадковости та антропні принципи самоорганізації "суспільства ризиків" / М. Ожеван // Sententiae. Наукові праці Спілки дослідників модерної філософії (Паскалівського товариства). - 2007. - Спецвипуск № 1.

8. Фрейре П. Формування критичної свідомості / П. Фрейре. - К., 2003.

9. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. Репринтное воспроизведенное издание YMCA-PRESS, 1995 / Н. А. Бердяев. - М. : Наука, 1990.

10. Оруэлл Д. "1984" и эссе разных лет / Д. Оруэлл. - М., 1989.

O. Dgura

SOCIAL DETERMINATION OF INDIVIDUAL'S FORMATION

The key problem of the article is the formation of an individual in the light of objective and subjective factors. The author analyses the dependence of the social laws implementation on the level of an individual self-development.

Key words: individual's formation, self-development of an individual, social determination, subjectivity of an individual, totalitarian anthroption.

© О. Джура

Надійшла до редакції 19.04.2012

УДК 303.82:140

СПЕЦИФІКА НАРАТИВУ ЯК ФОРМИ БУТТЯ
СОЦІАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ СОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ

ГАЛИНА ДЬЯКОВСЬКА,

кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії, соціально-політичних і правових наук
Донбаського державного педагогічного університету, м. Слов'янськ

Стаття присвячена розгляду специфіки наративу як форми буття соціальної пам'яті. Автор зазначає, що наратив є можливістю соціального конструювання реальності та знаходження смислової основи буття. У статті визначено основні характеристики та особливості наративу як форми буття соціальної пам'яті.

Ключові слова: наратив, самоідентифікація, соціальна пам'ять.

Постановка проблеми та стан її вивчення. У якості проблемного поля філософського аналізу наратив як форма соціальної пам'яті є однією з універсально значущих дослідницьких проблем у філософії. Наратив існує з найдавніших часів людства, проте він постає не тільки як проблема історичного минулого, але і як проблема, що має актуальне сучасне звучання, як значущий фактор суспільного життя, що викликає неослабний науковий інтерес. Історія філософської думки, починаючи з античності, накопичила великий обсяг знань про різні наративи, що дає можливість подальшої теоретико-методологічної розробки цього феномена.

У ХХ ст. активне вивчення наративу призвело до формування великої кількості його різноманітних теорій, із яких найпринциповішими є теорії російських формалістів В. Проппа, В. Шкловського; діалогічна теорія наративу М. Бахтіна; психоаналітичні теорії З. Фрейда, Ж. Лакана; герменевтичні та феноменологічні теорії П. Рікера, Ж. Пуле; структуралістські, семіотичні та тропологічні теорії К. Леві-Стросса, Р. Барта, Ц. Тодорова, А. Греймаса, Ж. Женетта, Х. Уайта; постструктуралістські й деконструктивістські теорії Ж. Дерріда, П. де Мана та ін. Кожна з теорій із власних методологічних підстав досліджує природу наративів, загальні риси, при-

№ 3 (117) травень-червень 2012 р.